

ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Запорожець Олена Сергіївна

викладач

Дніпровський державний медичний університет

Літературознавство «виділилось у відносно окрему галузь знання наприкінці XVIII – на початку XIX ст.» [1, с. 418] і сьогодні має вже сталу термінологічну, понятійну, методологічну базу, що виявляється досить консервативною – твори сучасних українських письменників, які читаються пересічними громадянами, знаходяться поза предметного поля досліджень, віднесені до масової літератури. В енциклопедіях та літературознавчих словниках поняттю «масова література» дається негативне тлумачення: «широко тиражована розважальна або дидактична белетристика, адаптована для розуміння пересічним читачем, переважно позбавлена естетичної цінності. До масової літератури належать жанри коміксу, трилеру, дайджесту, пнїюлі, твори бульварної, лубочної, низової, комерційної літератур, а також паралітератури, сублітератури, кітчу У текстах зазвичай поширені іміджі, кліше, стереотипи, штампи, сурогати, шоу та інші засоби ілюзійонізму» [2, с. 18].

Сьогодні можна говорити про певну зміну кута зору на це питання. Твори сучасних авторів включено до навчальних програм з української літератури як закладів загальної середньої, так і вищої освіти, серед них: З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», І. Роздобудько «Арсен», А. Кокотюха «Гімназист і Чорна Рука», О. Забужко зб. «Сестро, сестро», Г. Пагутяк «Королівство» та інші (з переліком творів, рекомендованих до вивчення, можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки України [3]). Для закладів вищої освіти видано підручники та навчальні посібники, серед яких варто виділити такі: Харчук Р. Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період, Констанкевич І. М., Сірук В. Г. Сучасна українська література: стилі, покоління, творчі індивідуальності; «Родіонова І. Сучасний український роман; викликає інтерес монографія С. Філоненко «Масова література в Україні: дискурс/гендер/жанр».

Інтерес до вивчення творчості сучасних поетів, прозаїків, драматургів зростає невипадково. Оскільки література – це показчик пріоритетів світогляду, очевидно, що автори, у першу чергу, своїми творами реагують на ситуацію сьогодення.

Література у широкому розумінні – це «різновид писемної творчості, сукупність рукописних і друківаних творів певного народу, періоду чи доби» [4, с. 564]. Проте більшість науковців віддає перевагу такому тлумаченню поняттю «література», яке співзвучне з визначенням «класичної літератури» – «найвизначніші в ідейному й художньому відображенні літературні твори, що дістали загальнонародне визнання і любов, становлять основний фонд національної культури і є внеском у світову культуру» [5, с. 62]. За таким

визначенням твори сучасних українських літераторів складно включити в поняття «література», оскільки з багатьма із них навіть не знайомі пересічні українці. Проте не можна оминати той факт, що твори деяких письменників перекладаються та видаються іноземними виданнями (серед них Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Оксана Забужко, Андрій Курков, Андрій Кокотюха, Андрій Любка, Юрій Іздрик, Гаська Шиян), крім того окремі твори цих авторів відмічені закордонними літературними преміями: роман С. Жадана «Ворошиловград» здобув швейцарську літературну премію Jan Michalski Prize у 2014 році, у 2023 р. автор отримав премію імені Курта Тухольського; Ю. Андрухович у 2006 став лауреатом Літературної премії Центральної Європи «Angelus» за роман «Дванадцять обручів», у 2022 – лауреат премії імені Генріха Гейне від міста Дюссельдорф; О. Забужко у 2013 р. отримала Літературну премію Центральної та Східної Європи «Angelus» за «Музей покинутих секретів»; Г. Шиян – у 2019 р. роман «За спиною» був відзначений Літературною премією Європейського Союзу [6]. І це – лише частковий перелік здобутків українців на міжнародній арені літературного процесу.

Протистояння масової та елітарної літератур – це не лише ознака сучасної української критики. Таке протистояння можна спостерігати і в західній науковій практиці, однак ці суперечки точаться не одне десятиліття, що призвело до організації великої кількості літературних премій. Це свідчить про те, що масова література стала об'єктом вивчення теоретиків літератури і перестала бути лише розважальною, створеною з метою комерційного успіху.

Літературний процес нерозривно пов'язаний з історичними подіями, сучасними або минулими, які знаходять відображення та художнє осмислення на сторінках творів, також там наявна і критична оцінка, зазвичай суб'єктивна, але не менш актуальна, у чому реалізуються такі функції літератури, як пізнавальна, виховна, проповідницька, морально-естетична. Твори масової літератури доступні значній частині пересічних громадян країни, що, у свою чергу, створює певні орієнтири особистості. Через це у західній науковій думці приділяють велику увагу таким творам. Термін «масова література» належить американському вченому Д. Макдональду (1944) [7, с. 315].

Кінець XIX – перша половина XX ст. ознаменувалася кардинальною переоцінкою буття, зміною багатьох орієнтирів зокрема в науковій думці. Завдяки технічному прогресу подорожі стали не тільки необхідністю дістатися певного географічного місця, а й безпечним видом відпочинку. Одним із способів розважити себе у довгій дорозі стали книги pulp fiction. Словник Cambridge Dictionary дає таке тлумачення цього поняття: «книги про уявні характери та події, видані у великій кількості та з метою бути прочитаними багатьма людьми, але не розглядаються як такі, що мають високу якість» [8] (*переклад мій – З. О.*). Книги (pulp – м'який: йдеться про м'яку обкладинку зазвичай низької якості, яка значно зменшувала вартість видання) були доступні багатьом читачам, створені лише для розваги, не вимагали серйозних роздумів і забувались одразу після прочитання. Проте в них можна було почути відлуння сучасних і небайдужих читачеві подій, ця риса збереглася до сьогодні. Хоча

вартість книжок була невелика, кількість накладів та затребуваність давала значний дохід видавцям, що стало однією з причин зневаги то такого виду літератури – розважальні твори, написані з комерційною метою, орієнтовані на захопливий сюжет, не ставили собі на меті глибоке розкриття образів, проникнення в сутність подій, а тому не містили значущі ідеї. Велика кількість написаного, активний читацький інтерес, популярність одних авторів або повне забуття інших – усе це з часом стало привертати до себе увагу літературознавців, зацікавлених у вивченні феномену масової літератури, принаймні розумінню окремих аспектів питання.

«У 1970-х рр. Г.Яусс у межах теорії рецептивної естетики застосовує для поділу масової та високої літератур поняття “горизонту сподівань” й естетичної цінності”. Естетичну цінність дослідник визначає як відстань від горизонту сподівань читача до конкретного твору мистецтва. Тому масовою літературою є твори, які повністю збігаються із горизонтом сподівань читача, тобто естетична цінність у таких творів відсутня. Натомість твори із значною естетичною цінністю досить сильно віддалені від горизонту сподівань читача в конкретну епоху, тому переважно залишаються незрозумілими “поточному читачеві” і входять до канону суспільної класики (зрозумілої всім, а не лише фахівцям) із значним запізненням.

Зрозуміло, що естетична цінність твору визначалася так само з позицій високої, справжньої культури, тому масова література за цією категорією отримувала низькі показники. <...> Взаємопроникнення високої та масової літератур стає типовою ознакою постмодерної ситуації. Тому відповідно й у спробах осмислити проблеми масової літератури виникають інші оцінки й підходи – її починають досліджувати як явище культури, що має й позитивні властивості (хоча такі оцінки виникали й раніше, проте зараз вони стають більш вагомими та обґрунтованими). У масовій літературі починають убачати й позитивні риси для суспільства, але все ще не з художнього чи естетичного, а переважно із соціально-психологічного поглядів» [9, с. 52-53].

У своїй статті «Популярна і високочочла література: порівняльний огляд», яка вийшла друком у 1999 р., П. Свірські формулює існуючий стан у літературознавстві таким чином: «Сильне враження на мене зробили слова старшого професора англійської літератури Північноамериканського університету, яка здається типовою у цьому відношенні. На запитання: «чому літературознавці ігнорують популярну літературу?», – він відповів, що насправді це галузь не факультетів літератури, а культурологічних студій. Я розцінюю це як остаточне знання професійної відповідальності. Будь-яке розмежування галузі дослідження, яке залишає 97% суб'єктів таборувати поза міськими ґратами, повинно розглядатися як методологічно підозріле» (*переклад мій – З. О.*) [10]. Це дає підстави зробити висновок про невщухаючі дискусії щодо місця масової літератури у загальному літературному процесі.

У життя українців масова література прийшла з розпадом Радянського Союзу. Протягом більше п'ятдесяти років український читач отримувал у великій кількості лише ті книжки, які було дозволено і рекомендовано

Міністерством освіти. До цієї кількості не включалися зразки західноєвропейської та американської масової літератури, тим більше не дозволялося друкувати подібні твори українським авторам. Після зняття цих обмежень виявилось, що і вітчизняні автори готові заповнити такий сегмент літератури. З'являється й інтерес з боку науковців до української масової літератури. «Спостереження над специфікою й функціонуванням сучасної масової літератури, окремих її жанрів, над проблемою українського бестселера наявні в працях, літературно-критичних статтях Євгена Барана, Наталії Валуєвої, Володимира Даниленка, <...> в інтерв'ю Оксани Забужко, Василя Шкляра, Андрія Кокотюхи, Марії Матіос, Ірен Роздобудько, Анатолія Дімарова. <...> роздуми про історію української масової літератури та її взаємодію з народництвом, модернізмом, постмодернізмом наявні в працях «Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму» (1997, 2009) і «Постчорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005) [11, с. 6-7].

Досліджуючи теоретичні питання щодо сучасного літературного процесу в Україні, його місця в полі наукового інтересу, автори доходять висновку, що твори сучасників мають право бути включеними в це поле. Обґрунтовується приналежність творчості відомих письменників до певного стилю: В. Шевчук – між модернізмом і неопозитивізмом, літературний андеграунд: В. Діброва, Б. Жолдак, Л. Подерв'янський, Ю. Винничук; «станіславський феномен» – Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, Т. Прохасько [12].

Відома науковиця Р. Харчук у рецензії «Якісній українській літературі бути?» на сторінках сайту bukvoid.com.ua відмітила: «Зазвичай ми говоримо про три регіональні українські літературні школи: «галицьку» або «станіславівську» (Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, Т. Прохасько, В. Єшкілев, Г. Петросаняк й ін.), «київсько-житомирську» (В. Шевчук, Є. Пашковський, В. Медвідь, О. Забужко, О. Ульяненко та ін.) й так звану ост-літературу (С. Жадан, О. Соловей, А. Біла, І.-Б. Терещенко та ін.). Прикметно, що сучасні українські письменники переважно є виразно регіональними. Цей факт свідчить про те, що розчленування України між Російською і Австро-Угорською імперіями, згодом між СРСР і Польщею і досі дається взнаки, хоча з кожним роком ці відмінності стають дедалі менш відчутними. <...> Треба підкреслити, що в сучасній українській літературі практично не існує стилістично монолітного продукту. Наприклад, творчість В. Шевчука являє собою синтез модернізму із позитивізмом, Ю. Андрухович поєднує постмодернізм із історизмом, Ю. Іздрик взагалі перетворює писання на різновид психотерапії, а М. Матіос успішно трансформує загальнонаціональний контекст у масову літературу. Однак попри яскраві індивідуальні стилі авторів у сучасній українській прозі можна виділити такі основні стильові течії: неопозитивізм (його представляють письменники старшого покоління, зокрема Р. Іваничук, Ю. Мушкетик), модернізм (В. Шевчук), неомодернізм (В. Медвідь, Є. Пашковський, К. Москалець, О. Ульяненко, Г. Пагутяк), передпостмодерні явища (В. Діброва, Б. Жолдак, Л. Подерв'янський, Ю. Винничук), постмодернізм (Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, Ю. Прохасько), феміністична

література (О. Забужко, Є. Кононенко, Л. Таран, Н. Тубальцева), дитячо-підліткова альтернатива (С. Жадан, Л. Дереш, І. Карпа, Т. Малярчук, С. Поваляєва, Н. Сняданко, С. Пиркало, С. Андрухович). <...> Нарешті на наших очах зароджується українська масова література, найяскравішими представниками якої є І. Роздобудько, Л. Денисенко, В. Шкляр, В. Кожелянко, Л. Клименко, А. Кокотюха, Т. Антипович, Я. Дубинянська. Твори Є. Кононенко і М. Матіос я схильна трактувати також як популярні» [13].

Також у цій рецензії була надана характеристика масової та елітарної української літератури: «Масова література – це просте, динамічне, сюжетне письмо із великою кількістю необов'язкових діалогів та описів, спрощеною психологією персонажів, тоді як у «високій» літературі спрощення недопустимі. Ця література потребує підготованого, небанального читача із виробленими смаками, який присвячує чимало вільного часу читанню протягом усього свого життя. <...> Ми стали свідками вільної української літератури. Тепер важить, щоб українська література не просто була, а була якісною» [13]. Таке трактування, на нашу думку, є дещо спрощеним, проте чітко розгалужує два поняття та пояснює, чому літературознавці неохоче включають масову літературу до кола наукових інтересів.

Теза про те, що масова література – це література, створена для широких мас читачів, не обтяжених значними знаннями, протягом десятиліть виводила більшу частину друкованих прозових творів за межі наукового дослідження та об'єктивного оцінювання внеску письменників у розвиток національної та світової літератури.

Ми згодні, що в основі створення текстів масової літератури лежить комерційний успіх, проте таке ставлення до творчості великої кількості митців здається не зовсім об'єктивним, оскільки авторами саме цієї літератури окреслюються та розглядаються актуальні питання сучасності, будь-які соціальні зміни одразу знаходять відображення у творах. Так, наприклад, роман О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу» на тлі пострадянської розрухи в Україні розповідає про долю обдарованої жінки, яка шукає своє місце в житті як особистому, так і суспільному. Якщо говорити про твори західних авторів, то ми можемо прослідкувати в американській літературі тенденцію до зміни місця афроамериканців у суспільстві. У творах сучасних європейських авторів узагалі така проблема не окреслюється, оскільки історично в Європі вихідці з Африки або Близького Сходу хоча й були, можливо, людьми другого сорту, проте такого жорсткого протистояння «білі-кольорові» не було. Натомість у європейській прозі на перший план виходять проблеми родинного та суспільного виховання (п'ятилогія Е. Сент Обіна «Патрік Мелроуз»). Якщо серія творів писалася автором протягом десятиліть, то в ній ми бачимо трансформацію суспільних звичаїв: головний герой запалював цигарку кожні 30 хвилин на початку ХХІ ст., протягом нульових років його дратувала заборона паління в публічних місцях, а в десятих роках він уже позбавився від цієї згубної звички (образ Маури Айлз авторки Т. Геррітсен).

Зважаючи на вищесказане можна впевнено стверджувати, що науковий підхід до вивчення сучасної української масової літератури є не тільки доцільним, а й необхідним, оскільки висвітлені проблеми, запропоновані авторами рішення впливають на свідомість читачів, розкривають існуючі суспільні протиріччя, сприяють розумінню добра і зла, що, на нашу думку, є основним завданням художнього твору.

Список літератури

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'яка Р. Т., Коваліва Ю. І., Теремка В. І.. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 752 с. (Nota bene).
2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Ковалів Ю. І. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 624 с. (Енциклопедія ерудита)
3. Освітні програми / Мін-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Ковалів Ю. І. Київ : Видавничий центр «Академія». 2007. 608 с. (Енциклопедія ерудита)
5. Словник-довідник літературознавчих термінів / Бобир О. В., Буденний В. Й., Мамчич О. Б., Нікітіна Н. П. ; за ред. О. В. Бобиря. Чернігів : ФООП Лозовий В.М. 2016. 132 с.
6. 8 українських письменників, яких читають у всьому світі. *Vogue* : веб-сайт. URL: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/7-ukrainskih-pismennikov-yakih-znaue-ives-svit-48189.html> (дата звернення 27.10.2023),
- 13 українських письменників і письменниць, яких полюбляють читати за кордоном. *Суспільне. Культура* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/181928-13-ukrainskih-pismennikov-i-pismennic-akih-polublaut-citati-za-kordonom/> (дата звернення 27.10.2023)
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. - 636 с.
8. Pulp fiction. *Cambridge dictionary* : веб-сайт. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/pulp-fiction> (дата звернення 27.10.2023)
9. Таранова А. “Велике нечитоме” і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства // Слово і час. 2008. Вип. 11 (575). С. 49-56.
10. Swirski P. Popular and Highbrow Literature: A Comparative View. *Comparative Literature and Culture*. URL: <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1053>
11. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 432 с.
12. Харчук Р. Б. Сучасна українська мропза: Постмодерний період : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2008. 248 с.
13. Харчук Р. Б. Якісній українській літературі бути? Буквоїд : веб-сайт. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2008/09/02/130545.html> (дата звернення 29.10.2023)